

UDK:234.240

Dilbar RO'ZMETOVA,
Alfraganus universiteti dotsenti
E-mail:jumaniyoz@gmail.com

TDTTrU dotsenti, f.f.d A.Haydarov taqrizi asosida

QUESTION OF THE COMBINATION OF TRUTH AND PRACTICE IN KNOWLEDGE

Annotation

The article discusses issues related to the process of cognition and truth, epistemology, consciousness, knowledge, the study of knowledge, personal and social experience, the presence of consciousness, the results of the influence of the mind on oneself, other people and society as a whole, as well as the task of epistemology, its material things and phenomena, rationalism, empiricism, perception, optimism. Skepticism. The problem of agnosticism In epistemology, the boundaries of human knowledge are analyzed. In addition, today the development of human knowledge is expanded on its philosophical and scientific foundations.

Key words: Intuition, perception, memory, imagination, empirical knowledge, observation, experiment, scientific evidence, theoretical knowledge, problems, scientific problems, problem situation, hypothesis, theory, category, thinking, logical thinking, understanding, thinking, conclusion, intuition, inductive thinking.

ВОПРОС О СОЧЕТАНИИ ИСТИНЫ И ПРАКТИКИ В ЗНАНИИ

Аннотация

В статье обсуждаются вопросы, связанные с процессом познания и истиной, гносеологией, сознанием, знанием, изучением знаний, личным и социальным опытом, наличием сознания, результатами влияния разума на себя, других людей и общество в целом, а также задачей гносеологии, ее материальными вещами и явлениями, рационализм, эмпиризм, перцепсия, оптимизм. Скептицизм. Проблема агностицизма В гносеологии проанализированы границы человеческих знаний. Кроме того, сегодня развитие знаний человека расширено на его философско-научные основы.

Ключевые слова: Интуиция, восприятие, память, воображение, эмпирические знания, наблюдение, эксперимент, научные доказательства, теоретические знания, проблемы, научные проблемы, проблемная ситуация, гипотеза, теория, категория, мышление, логическое мышление, понимание, мышление, заключение, интуиция, индуктивное мышление.

BILISHDA HAQIQAT VA AMALIYOT UYG'UNLIGI MASALASI

Аннотация

Maqolada Bilish jarayoni va unda haqiqat masalasi, gnoseologiya, ong, bilish, bilimni o'rganish masalasi, Shaxsiy va ijtimoiy tajriba, ongning mavjudligi, ongning o'z-o'ziga, boshqa odamlarga va umuman, jamiyatga ta'siri natijalari va shuningdek, Gnoseologiyaning vazifasi, uning moddiy narsa va hodisalar dunyosi bilan o'zaro aloqalarini aniqlash masalasi, Ratsionalizm, Empirizm, persepsiya masalasi, Optimizm. Skeptitsizm. Agnostitsizm masalasi Gnoseologiya inson bilimining chegaralari, masalasi taxlil qilingan. Shuningdek, bugungi kunda inson bilimining rivoji uning falsafiy -ilmiy asoslari keltirilgan

Kalit so'zlar: Sezgi, idrok, xotira, xayol, tasavvur, empirik bilim, kuzatish, eksperiment, ilmiy dalil, nazariy bilim, muammo, ilmiy muammo, muammoli vaziyat, gipoteza, nazariya, kategoriya, tafakkur, mantiqiy tafakkur, tushuncha, mulohaza, xulosa, intuitsiya, induktiv tafakkur.

Kirish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev mustaqillikning o'ttiz ikki yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida, "Bugungi noyob tarixiy imkoniyatlar asosida Markaziy Osiyoda har tomonlama sog'lom siyosiy muhit, kelgusi avlodlar uchun erkin va xavfsiz kelajak yaratishimiz zarur" [1] ligi alohida ta'kidlandi. Xususan, kelgusi avlodlarimizni xavfsiz kelajagi albatta ularning bilimlilik darajasi, keng dunyoqarashi, mustaqil fikrlashiga bog'liqdir. Quyida bilish jarayoni va unda haqiqat va amaliyot uyg'unligi masalasi taxlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bizga ma'lumki falsafada "gnoseologiya" – sof falsafiy kategoriya. Uning nomi yunoncha «gnosis» – "bilim", "ilm" va "logos" – «ta'limot», "fan" so'zlaridan kelib chiqqan. So'zma-so'z ma'nosi – "bilish haqi dagi ta'limot (fan)", "ong haqidagi ta'limot (fan)". Falsafiy adabiyotlarda, shu jumla dan, falsafiy qomuslar va lug'atlarda "gnoseologiya" atamasi "bilish nazariyasi" deb tarjima qilingan. Shu bilan bir qatorda, ayni shu mazmunni ifodalash uchun falsafiy adabiyotlarda "epistemologiya" so'zi ham qo'llaniladi. SHuni ta'kidlash

lozimki, gnoseologiyaga tatbiqan bilish nazariyasi va epistemologiya nomlarining qo'llanilishini o'rinli deb bo'lmaydi [4]. Zotan, "episteme" so'zi "pistis" – "e'tiqod" so'zi bilan uzviy bog'liq. Biroq, "biz biladigan" (gnosio) va "biz ishonadigan" (pistio), mavjudligiga e'tiroz bildirmaydigan narsalar – falsafiy va ilmiy bilimlarning hozirgi darajasida mazmunan har xil tushunchalardir. Shu bois G'arbiy Evropa falsafasida epistemologiyaning mazmuni ikki xil, ba'zan esa – uch xil talqin qilinadi. Umuman olganda, hozirgi zamon falsafasida gnoseologiya bilish jarayonining umumiy, aniqroq aytganda, falsafiy mohiyati hamda umumiy muammolariga e'tiborni qaratadi [5]. Epistemologiya esa, bizning muayyan narsalar haqidagi bilimlarimiz va (yoki) e'tiqodlarimizning ishonchlilik darajasini o'rganadi. Demak, epistemologiya gnoseologiyaning tarkibiy qismi yoki uning amaliy ifodasidir. Tom ma'nodagi epistemologiya hozirgi kunda ilmiy, haqiqiy bilimning mazmunini, shuningdek, diniy e'tiqodlarning gnoseologik mohiyatini o'rganish bilan shug'ullanadi [6]. Bunda esa bilish (ong)ning mohiyati to'g'risida bahs yurituvchi falsafiy ta'limot ma'nosidagi

“gnoseologiya” atamasidan foydalaniladi. Shu bilan biz avval gnoseologiya muammolari doirasini aniqlab olishga harakat qilamiz. Shaxsiy va ijtimoiy tajribada biz ongning mavjudligini aniq sezamiz, ongning o'z-o'ziga, boshqa odamlarga va umuman, jamiyatga ta'siri natijalarini fiziologik darajada his qilamiz va ko'ramiz. Biroq bu jarayonda ongning o'zi ko'rinmaydi. Moddiy dunyo hodisalaridan farqli o'laroq, ongni kuzatish mumkin emas. U go'yo vaqt va makon chegaralaridan tashqarida turadi. Gnoseologiyaning vazifasi bu ko'rinmas ongni idrok etish, uning moddiy narsa va hodisalar dunyosi bilan o'zaro aloqalarini aniqlash, uni o'z muhokama va tadqiqot predmetiga aylantirishdan iborat. Gnoseologiyaning asosiy muammosi bizning barcha bilimlarimiz tajribada sinalganmi? degan “oddiy” masalani echishdan iborat: Bu savolga javob izlash va masalaning echimini topishda gnoseologiyada ikki muxolif an'ana: bilimlarimiz tajribada sinalganini qayd etuvchi empirizm va buni inkor etuvchi ratsionalizm to'qnashadi[7]. Ratsionalizm (ratsionalistlar) insonda tug'ma g'oyalar, adolat, insoniylik, uyg'unlik g'oyalari va tajribadan olinishi mumkin bo'lmagan boshqa g'oyalar mavjudligidan kelib chiqadi. Zotan, tajriba to'la adolat, yalpi insoniylik mavjud emasligini, bizni qurshagan dunyoda uyg'unlik ustidan xaos hukm surishini ko'rsatadi[9]. Bunda ayrim ashaddiy ratsionalistlar (masalan, Platon, Avgustin va ularning hamfikrlari) ko'rsatib o'tganidek g'oyalar inson aqliga xos tug'ma g'oyalar bo'lib, ularni inson faqat o'z aqlidan olishini qayd etadilar; boshqa, mo'tadil ratsionalistlar (masalan, Leybnits, Volf, Baumgarten) esa, g'oyalar aqlga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lsa-da, biroq ular faqat aqlda tafakkur va falsafiy mushohada yuritish jarayonida tug'ilishini ta'kidlaydilar. Empirizm (empiristlar, F.Bekon, J.Lokk, T.Gobbs, D.YUm, L.Feyerbax), aksincha, in son, insoniyat shaxsiy yoki ijtimoiy tajribaga ega bo'lgunga qadar biron-bir g'oya mavjud bo'lishini inkor etadilar. Ular barcha g'oyalar inson ongi zahirida yo shaxsiy tajriba, yo boshqalar tajribasi, butun insoniyat tajribasini umumlashtirish orqali tug'ilishini qayd etadilar va bu tezisni isbotlashga harakat qiladilar. Ularning fikriga ko'ra, tajriba inson ongida uning sezgilari va o'zini qurshagan dunyoni idrok etishi orqali aks etadi. Falsafada idrok etishni persepsiya (lotincha perception – idrok etish) deb atash odat tusini olgan. Persepsiya o'zini qurshagan dunyodagi narsalar va hodisalarni sezgilar orqali idrok etishga ayladi, apperpepsiya borliqni aql bilan anglash, bilish, ularni g'oyalarda ifodalashdir. Gnoseologiya inson bilimining chegaralari to'g'risidagi masalani echishni ham o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'pgina empiriklar (masalan, David Yum, Dyubua Raymond, agnostiklar) va ratsionalistlar (masalan, Kant va uning hamfikrlari) inson nafaqat umumiy narsa va hodisalarni, balki muayyan, konkret narsalarni ham bilishi mumkin emas, degan fikrga qo'shiladilar. Ayrim narsalar, hodisalar va konsepsiyalar borki, ular persepsiyamizning chegaralariga ham, tafakkurimiz, refleksiya ham doirasiga ham sig'maydi. Masalan, Kant Ko'ntot ibtidosi yoki ibtidosizligi, Xudoning borligi yoki yo'qligi, jonning boqiyliqi yoki foniyliqi, axloqning sababiyliqi yoki sababsizligi aqlning bilish chegaralariga sig'maydigan, oqilona o'rganib bo'lmaydigan transsendental – chegaraga sig'maydigan masalalardir, deb hisoblagan. Buyuk Kant tabiatni axloqiylik bilan bog'laydi: «Kimmiki bevosita tabiat go'zalligi qiziqirsiz, bu uning fikr lash tarzida, yo'q deganda, axloqiylikka, ezgulikka qobiliyati mavjudligidan dalolat beradi», – deydi u[3]. Ammo Hegelning, tabiatda ideal yo'q, shu sababli u ikkinchi darajali go'zallik turi, degan fikri estetikada hukmronlik qilib keldi, ayniqsa, bu fikr tabiatni

«bo'ysundirishni» targ'ib qilgan markschilikning tegirmoniga suv quydi. XX asr pozitivistlari, empirizm

g'oyalarini himoya qilgan yirik olimlar: Moris Shlik, Rudolf Karnap kabilar Kantning transsendental muammolarini mantiqsiz deb e'lon qildilar.

Gnoseologiya inson bilimi va bilishga doir juda ko'p muammolar bilan shug'ullanadi. U bizning bilimlarimiz qay darajada e'tiqod, qay darajada ko'rko'rona ishonch va qay darajada real borliqning haqiqiy in'ikosi ekanligini aniqlashga harakat qiladi. So'nggi o'n yilliklarda gnoseologiyada bilimlar o'rtasidagi farq, nimani bilaman, qanday bilaman, shaxsiy tajribamdan bilaman, dalilga ko'ra bilaman kabi iboralar mazmunining o'zaro nisbati masalalari muhokama qilinmoqda. Bir so'z bilan aytganda, gnoseologiya borliqni to'liq qamrab olib, unda biron-bir tafsilotni nazardan qochirishga harakat qiladi. Demak gnoseologiya falsafaning eng muhim omilidir.

Optimizm. Skeptitsizm. Agnostitsizm. Bilish jarayoni rivojlanish qonuniyatlarining shakllari, haqiqatning tagiga etish imkoniyatlari nuqtai nazaridan o'rganiladi. Uning har xil modellari, yondashuvlari mavjud. Materialistik modellar zahirida dunyoning inson ongida aks etish tamoyillari: Demokritda – obrazlar (eydoslar), Yangi davr faylasuflarida – sensor signallari, Berklida – sub'ektning sezgilari yotadi. Leybnits bilishni ilohiyashtirilgan g'oyaning inson tug'ma tushunchalariga ta'siri deb hisoblagan. Hegel taklif qilgan modelning zahirida mutlaq g'oyani anglash yotadi. Max, Avenarius va boshqa sub'ektiv idealistlarda (XIX asr oxiri – XX asr boshlari) bilish jarayoni – bu sezgilarning bo'sh va tejamlil aloqasini amalga oshirishdir.

Tahlil va natijalar. Inson aqli bilish pillapoyasidan yuqoriga ko'tarilar ekan, har bir yangi pog'onada qayta-qayta quyidagi savolga javob topishga harakat qiladi: dunyoni bilish mumkinmi?, bilishning chegaralari bormi? Falsafada bu savollarga javob beruvchi uch asosiy yo'nalishni farqlash mumkin: optimizm, skeptitsizm va agnostitsizm (Kant va boshqalar). Optimistlar dunyoni bilish mumkinligini ta'kidlaydilar, agnostiklar, aksincha, buni rad etadilar (I.Kant – narsa o'zida). Skeptiklar dunyoni bilish mumkinligini inkor etmaydilar (XVIII asrda D.Yum), biroq bilimning haqiqiylikiga shubha bildiradilar. Odatda, skeptitsizm paradigmatlar, qadriyatlar, ijtimoiy tizimlar va hokazolar o'zgarayotgan davrda (yoki uning arafasida), ilgari haqiqiy deb hisoblangan xulosalar fan va amaliyot olgan yangi ma'lumotlar nuqtai nazaridan soxta, asossiz bo'lib chiqqan holda ravnaq topadi. Skeptitsizm psixologiyasiga xos xususiyat shundan iboratki, u darhol nafaqat eskirgan, balki yangi, shakllanayotgan fikrlar, g'oyalarni ham toptay boshlaydi. Bu psixologiya zahirida tadqiqotchining yangilikka tashnaligi va inson tafakkurining kuchiga bo'lgan ishonch emas, balki qachondir qabul qilingan qulay tamoyillarga tayanish yotadi. Skeptitsizm ta'limot sifatida, hech shubhasiz, zararlidir, chunki u insonning bilish borasidagi deyarli barcha imkoniyatlarini kamsitadi.

Bilimning asosiy turlari. Bilim nima? Bilim tushunchasiga aniq ta'rif berish qiyin, balki hatto mumkin ham emas. Gap shundaki, birinchidan, bu tushuncha eng umumiy tushunchalardan biri hisoblanadi, umumiy tushunchalarga esa doim aniq ta'rif berish qiyin. Ikkinchidan, bilimning juda ko'p turlari mavjud va ularning hammasini yonma-yon qo'yib bo'lmaydi. Shuni e'tiborga olib, bilim nima ekanligini aniqlashga harakat qilib ko'ramiz. Odatda, biz nimanidir bilishimiz haqida gapirganimizda, o'zimiz bu «nimadir» haqida ancha to'g'ri tasavvurga egamiz, deb hisoblaymiz. Shuningdek, bizning tasavvurimiz xom xayol yoki faqat o'z shaxsiy fikrimiz emasligiga ham ishonchimiz komil bo'ladi. Nihoyat, biz bu ishonchni mustahkamlovchi qandaydir dalillar keltirishimiz mumkin. Shunday qilib, o'z shaxsiy hayotimizda biz amaldagi holatga mos keladigan va ma'lum asoslarga ega bo'lgan ishonch, e'tiqodni bilim deb hisoblaymiz. Teran ma'no bilan sug'orilgan bu bilim talqinining umumiy ruhi

gnoseologiyada ham saqlanib qolgan. Ayni zamonda, gnoseologiya bu talqin zahirida mujassam ba'zi bir holatlarni aniqlaydi va ularga oydinlik kiritadi. "S sub'ekt qandaydir P predmetni biladi", degan standart gnoseologik talqin quyidagi uch shartni o'z ichiga oladi:

Xulosa va takliflar. Gnoseologiya yoki bilish nazariyasi falsafiy bilimda inson kamoloti uchun:

- insonning dunyoni bilish imkoniyati;
- insonning o'zlikni anglash jarayoni;
- bilishning bilmaslikdan bilim sari yuksalishi;
- bilimlar tabiati va ularning mazkur bilimlarda aks etuvchi narsalar bilan o'zaro nisbati o'rganiladi.

Shunday qilib, umuman olganda, gnoseologiya ong, bilish, bilimni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Shunday qilib, bilish jarayoni va unda haqiqat va amaliyot uyg'unligi masalasi bugungi jamiyat uchun juda katta ahamiyatga ega inson muayyan bir, hatto, "eng muhim bilim" ga ega bo'lishida hech qachon faqat bitta ta'limotga tayanib qolmasligi, hech qachon o'z tafakkur doirasida qarorlar qabul qilishda faqat bitta xulosa bilan cheklab qo'yimasligi kerak.

Shuning uchun bugungi kunda Ilmiy bilishda turli darajalarda, faoliyat sohalarida va yo'nalishlarda turli-tuman metodlarning murakkab, dinamik va muvofiqlashtirilgan tizimi faoliyat ko'rsatmoqdaki Mazkur metodlar har doim bilishning muayyan shartlari va predmetidan kelib chiqib amalga oshiriladi va amaliyotga tadbiiq etiladi.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-ozbekiston-mustaqilliginin>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 19 sentyabr Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi.
3. Кант И. Сочинения в 6 т. Т. 5. М., «Мысль», 1966. С.314.
4. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое. –М.: 1989 г. с. 85.
5. Эйнштейн А. Физика в жизни моего поколения. –М.: 1963 г. с. 89.
6. Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. Соч. Т. 1. –М.: с.145.
7. Гегель Г.В. Наука логики. Т. 1. –М.: 1970 й. с. 467
8. Аристотель. Органон. –М.: 1990 г. с. 159Аристотель. Органон. –М.: 1990 г. с. 159